

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

RETRACTATIONUM

LIBRI DUO¹.

PROLOGUS.

I. Jam diu est ut facere cogito atque dispono, quod nunc, adjuvante Domino aggredior, quia differendum esse non arbitror, ut opuscula mea, sive in Libris, sive in Epistolis, sive in Tractatibus, cum quadam judicaria severitate recenscam, et quod me offendit, velut censorio stylo denotem. Neque enim quisquam, nisi imprudens, ideo quia mea errata reprehendo, me reprehendere audebit. Sed si dicit, non ea debuisse a me dici, quae postea mihi etiam displicerent; verum dicit, et mecum facit. Eorum quippe reprehensor est, quorum et ego sum. Neque enim ea reprehendere deberem, si dicere debuisssem.

II. Sed, ut volet, quisque accipiat hoc quod facio; me tamen apostolicam illam sententiam et in hac re oportuit intueri, ubi ait: « Si nos ipsos judicaremus, a Domino non judicaremur². » Illud etiam quod scriptum est, « Ex multiloquio non effugies peccatum³, » terret me plurimum; non quia multa scripsi, vel quia

¹ Scripti ann. 426 aut 427. — ² 1 Cor. xi, 31. — ³ Prov. x, 19.

multa etiam, quæ dictata non sunt, tamen a me dicta conscripta sunt; (absit enim ut multiloquium deputem, quando necessaria dicuntur, quantalibet sermonum multitudine ac prolixitate dicantur): sed istam sententiam Scripturæ sanctæ propterea timeo, quia et de tam multis disputationibus meis sine dubio multa colligi possunt, quæ si non falsa, at certe videantur, sive etiam convincantur non necessaria. Quem vero Christus fidelium suorum non terruit, ubi ait: «Omne verbum otiosum» quodcumque dixerit homo, reddet pro eo rationem in die iudicii¹? » Unde et ejus apostolus Jacobus: «Sit,» inquit, omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum². » Et alio loco, «Nolite, inquit,» plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam majus iudicium sumitis. In multis enim offendimus omnes. » Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir³. » Ego mihi hanc perfectionem nec nunc arrego, cum jam sim senex: quanto minus cum juvenis cœpi scribere, vel apud populos dicere; tantumque mihi tributum est, ut ubicumque me præsentem loqui opus esset ad populum, rarissime tacere atque alios audire permitterer, et esse velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Restat igitur ut me ipse iudicem sub magistro uno, cujus de offensionibus meis iudicium evadere cupio. Magistros autem plures tunc fieri existimo, cum diversa atque inter se adversa sentiunt. Cum vero idipsum dicunt omnes, et verum dicunt, ab unius veri magistri magisterio non recedunt. Offendunt autem, non cum illius multa dicunt, sed cum addunt sua. Sic quippe incidunt ex multiloquio etiam in falsiloquium.

III. Scribere autem ista mihi placuit, ut hæc emittam in manus hominum, a quibus ea quæ jam edidi, revocare

¹ Matth. xxi, 36. — ² Jacob. i, 19. — ³ Id. iii, 1, 2.

emendanda non possum. Nec illa sane prætereo, quæ Catechumenus jam, licet relicta spe quam terrenam gerebam, sed adhuc sæcularium litterarum inflatus consuetudine scripsi: quia et ipsa exierunt in notitiam describentium atque legentium, et leguntur utiliter, si nonnullis ignoscatur; vel si non ignoscatur, non tamen inhæreatur erratis. Quapropter quicumque ista lecturi sunt, non me imitentur errantem, sed in melius proficientem. Inveniet enim fortasse quomodo scribendo profecerim, quisquis opuscula mea ordine, quo scripta sunt, legerit. Quod ut possit, hoc opere, quantum potero, curabo ut eundem ordinem noverit.

LIBER I.

IN QUO RETRACTANTUR LIBRI, QUOS SCRIPSIT NONDUM
EPISCOPUS.

CAPUT I.

Contra Academicos libri tres.

I. CUM ergo reliquissem, vel quæ adeptus fueram in cupiditatibus hujus mundi, vel quæ adipisci volebam, et me ad Christianæ vitæ otium contulissem, nondum baptizatus, *contra Academicos* vel *de Academicis* primum scripsi, ut argumenta eorum, quæ multis ingerunt veri inveniendi desperationem, et prohibent cuiquam rei assentiri, et omnino aliquid, tanquam manifestum certumque sit, approbare sapientem, cum eis omnia videantur obscura et incerta, ab animo meo, quia et me movebant, quantis possem rationibus amoverem. Quod miserante atque adjuvante Domino factum est.

II. Sed in eisdem tribus libris meis non mihi placet toties me appellasse *Fortunam*, quamvis non aliquam deam voluerim hoc nomine intelligi, sed fortuitum rerum eventum, vel in corporis nostri, vel in externis bonis aut malis. Unde et illa verba sunt, quæ nulla religio dicere prohibet, forte, forsan, forsitan, fortasse, fortuito; quod tamen totum ad divinam revocandum est providentiam. Hoc etiam ibi non tacui, dicens: *Etenim fortasse, quæ*

vulgo *Fortuna* nominatur, occulto quodam ordine regitur, nihilque aliud in rebus *Casum* vocamus, nisi *cujus ratio et causa secreta est*. Dixi quidem hoc verum tamen poenitet me sic illic nominasse *fortunam*, cum videam homines habere in pessima consuetudine, ubi dici debet, Hoc Deus voluit dicere, Hoc voluit fortuna. Quod autem quodam loco dixi, *Ita comparatum est, sive pro meritis nostris, sive pro necessitate naturæ, ut divinum animum mortalibus inhaerentem nequaquam philosophiæ portus accipiat*, etc. aut nihil horum duorum dicendum fuit, quia etiam sic sensus posset esse integer; aut satis erat dicere, *pro meritis nostris*, sicut verum est ex Adam tracta miseria; nec addere, *sive pro necessitate naturæ*, quandoquidem naturæ nostræ dura necessitas merito præcedentis iniquitatis exorta est. Itemque illic quod dixi, *nihil omnino colendum esse, totumque abjiciendum quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus sensus attingit*: addenda erant verba, ut diceretur, *quidquid mortalis corporis ullus sensus attingit*; est enim sensus et mentis. Sed eorum morte tunc loquebar, qui sensum non nisi corporis dicunt, et sensibilia non nisi corporalia. Itaque ubicumque sic locutus sum, parum est ambiguitas evitata, nisi apud eos quorum consuetudo est locutionis hujus. Item dixi: *Quid censes aliud esse beate vivere, nisi secundum id quod in homine optimum est, vivere?* Et quid dixerim, *in homine esse optimum*, paulo post explicans, *Quis*, inquam, *dubitaverit, nihil esse aliud hominis optimum, quam eam partem animi, cui dominantem obtemperare convenit cætera, quæque in homine sunt?* Hæc autem, *ne aliam postules definitionem, mens aut ratio dici potest*. Hoc quidem verum est; nam quantum attinet ad hominis naturam, nihil est in eo

melius quam mens et ratio : sed non secundum ipsam debet vivere, qui beate vult vivere; alioquin secundum hominem vivit, cum secundum Deum vivendum sit, ut possit ad beatitudinem pervenire : propter quam consequendam non se ipsa debet esse contenta, sed Deo mens nostra subdenda est. Item respondens ei, cum quo disputabatur, *Hic plane*, inquam, *non erras. Quod ut tibi omen sit ad reliqua, libenter optaverim.* Hoc licet non serio, sed joco dictum sit, nollem tamen eo verbo uti. *Omen*¹ quippe me legisse non recolo, sive in sacris Litteris nostris, sive in sermone cujusquam ecclesiastici disputatoris : quamvis abominatio inde sit dicta, quæ in divinis Libris assidue reperitur.

III. In secundo autem libro prorsus inepta est et insulsa illa quasi fabula de *Philocalia et Philosophia*, quod *sint germanæ et eodem parente procreatæ*. Aut enim philocalia quæ dicitur, non nisi in nugis est, et ob hoc philosophiæ nulla ratione germana : aut si propterea est hoc nomen honorandum quia latine interpretatum, amorem significat pulchritudinis, et est vera ac summa sapientiæ pulchritudo, eadem ipsa est in rebus incorporalibus atque summis philocalia quæ philosophia, neque ullo modo sunt quasi sorores duæ. Alio loco de animo cum agerem, dixi : *Securior rediturus in cælum*². Iturus autem, quam *rediturus* dixissem securius, propter eos, qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de cælo lapsos sive dejectos, in corpora ista detrudi. Sed hoc ego propterea non dubitavi dicere, qui ita dixi, *in cælum*, tanquam dicerem, *ad Deum*, quæ ejus est auc-

¹ *Omen* tamen legimus 3 Reg. xx, 33. At S. Augustinus vel non legerat in versione, qua utebatur; vel quia sermo ibi est de paganis viris, profani vocabuli usum inde approbandum esse non existimavit. — ² Platonicos, ut videre est lib. 12 de Civit. c. 26.

tor et conditor, sicut beatus Cyprianus non cunctatus est dicere : « Nam cum corpus e terra, spiritum possideamus » e cælo, ipsi terra et cælum sumus¹. » Et in libro Ecclesiastæ scriptum est : « Spiritus revertatur ad Deum, qui » dedit illum². » Quod utique sic intelligendum est, ut non resistatur Apostolo dicenti, nondum natos nihil egisse boni aut mali³. Sine controversia ergo quædam originalis regio beatitudinis animi Deus ipse est, qui eum non quidem de se ipso genuit, sed de nulla re alia condidit, sicut condidit corpus e terra. Nam quod attinet ad ejus originem, qua fit ut sit in corpore, utrum de illo uno sit, qui primum creatus est, quando factus est homo in animam vivam; an similiter ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam, nec adhuc scio.

IV. In libro tertio, *Si quid mihi videatur quaris*, inquam, *in mente arbitror esse summum hominis bonum*. Verius dixissem, *in Deo*. Ipso enim mens fruitor, ut beata sit, tanquam summo bono suo. Nec mihi illud placet quod dixi : *Liquet dejerare per omne divinum*. Item quod dixi de Academicis, quia verum noverant, cujus simile appellabant verisimile, idque ipsum verisimile appellavi falsum, quod approbant, duas ob causas non recte dictum est : vel quod falsum esset, quod aliquo modo esset simile alicujus veri, quia in genere suo et hoc verum est : vel quod approbant ista falsa, quæ vocabant verisimilia, cum illi nihil approbarent, et affirmarent nihil approbare sapientem. Sed quia hoc ipsum verisimile etiam probabile nuncupabant, hinc factum est ut hoc de illis dicerem. Laus quoque ipsa, qua Platonem vel Platonicos seu Academicos philosophos tantum extuli, quantum impios homines non oportuit, non immerito mihi displicuit : præsertim quo-

¹ Cypr. lib. de Orat. Dom. — ² Eccle. xii, 7. — ³ Rom. ix, 11.

rum contra errores magnos defendenda est Christiana doctrina. Illud etiam quod in comparatione argumentorum Ciceronis, quibus in libris suis Academicis usus est, mea *nugas* esse dixi, quibus argumenta illa certissima ratione refutavi, quamvis jocando dictum sit, et magis ironia videatur, non debuit tamen dici. Hoc Opus sic incipit: *O utinam, Romaniane, hominem sibi aptum.*

CAPUT II.

De beata Vita liber unus.

LIBRUM *de beata Vita*, non post libros de Academicis, sed inter illos ut scriberem, contigit. Ex occasione quippe ortus est diei natalis mei, et tridui disputatione completus, sicut satis ipse indicat. In quo libro constitit inter nos, qui simul quærebamus, non esse beatam vitam, nisi perfectam cognitionem Dei. Displicet autem illic, quod Manlio Theodoro, ad quem librum ipsum scripsi, quamvis docto et christiano viro, plus tribui quam deberem. Et quod *fortunam* etiam illic sæpe nominavi. Et quod tempore vitæ hujus in solo animo sapientis dixi habitare vitam beatam, quomodolibet se habeat corpus ejus; cum perfectam cognitionem Dei, hoc est, qua homini major esse non possit, in futura vita speret Apostolus, quæ sola beata vita dicenda est, ubi et corpus incorruptibile atque immortale spiritui suo sine ulla molestia vel reluctance subdetur. Sane istum librum nostro in codice interruptum reperi, et non parum minus habere, et sic a fratribus quibusdam des-

criptus est, nec adhuc apud aliquem integrum inveneram, ex quo emendarem, quando hæc retractavi. Hic liber sic incipit: *Si ad philosophiæ portum.*

CAPUT III.

De Ordine libri duo.

I. PER idem tempus inter illos qui de Academicis scripti sunt, duos etiam libros *de Ordine* scripsi, in quibus magna quæstio versatur, utrum omnia bona et mala divinæ providentiæ ordo contineat. Sed cum rem viderem ad intelligendum difficilem, satis ægre ad eorum perceptionem, cum quibus agebam, disputando posse perducere, de ordine studendi loqui malui, quo a corporalibus ad incorporalia potest profici.

II. Verum et in his libris displicet mihi sæpe interpositum *fortune* vocabulum. Et quod non addebam *corporis*, quando sensus corporis nominavi. Et quod multum tribui liberalibus disciplinis, quas multi sancti multum nesciunt; quidam etiam, qui sciunt eas, sancti non sunt. Et quod *Musas* quasi aliquas deas, quamvis jocando, commemoravi. Et quod *admirationem, vitium* nuncupavi. Et quod philosophos non vera pietate præditos, dixi virtutis luce fulsisse. Et quod *duos mundos, unum sensibilem, alterum intelligibilem*, non ex Platonis vel ex Platoniorum persona, sed ex mea sic commendavi, tanquam hoc etiam Dominus significare voluerit, quia non ait: Regnum meum non est de mundo: sed, « Regnum meum non est de hoc mundo¹; » cum

¹ Joan. xviii, 36.

possit et aliqua locutione dictum inveniri; et si alius a Domino Christo significatus est mundus, ille congruentius possit intelligi, in quo erit coelum novum et terra nova, quando complebitur quod oramus dicentes: «Adveniat regnum tuum².» Nec Plato quidem in hoc erravit, quia esse mundum intelligibilem dixit, si non vocabulum quod ecclesiasticæ consuetudini in re illa non usitatum est, sed ipsam rem velimus attendere. Mundum quippe ille intelligibilem nuncupavit ipsam rationem sempiternam atque incommutabilem, qua fecit Deus mundum. Quam qui esse negat, sequitur ut dicat, irrationabiliter Deum fecisse quod fecit; aut cum faceret, vel ante quam faceret, nescisse quid faceret; si apud eum ratio faciendi non erat. Si vero erat, sicut erat, ipsam videtur Plato vocasse intelligibilem mundum. Nec tamen isto nomine nos uteremur, si jam satis essemus litteris ecclesiasticis eruditi.

III. Nec illud mihi placet, quod cum dixissem, *Summa opera danda est optimis moribus*; mox addidi *Deus enim noster aliter nos exaudire non poterit; bene autem viventes facillime exaudiet*. Sic enim dictum est, tanquam Deus non exaudiat peccatores; quod quidam dixit in Evangelio, sed ille qui nondum cognoverat Christum², a quo fuerat jam illuminatus in corpore. Nec illud mihi placet, quod Pythagoræ philosopho tantum laudis dedi, ut qui hanc audit vel legit, possit putare, me credidisse nullos errores in Pythagorica esse doctrina, cum sint plures, iidemque capitales. Hoc opus sic incipit: *Ordinem rerum, Zenobi*.

¹ Matth. vi, 10. — ² Joan. ix, 31.

CAPUT IV.

I. INTER hæc scripsi etiam duo volumina secundum studium meum et amorem, ratione indagandæ veritatis, de his rebus quas maxime scire cupiebam, me interrogans, mihi que respondens, tanquam duo essemus, ratio et ego, cum solus essem; unde hoc opus *Soliloquia* nominavi, sed imperfectum remansit: ita tamen ut in primo libro quæreretur, et utcumque appareret, qualis esse debeat qui vult percipere sapientiam, quæ utique non sensu corporis, sed mente percipitur: et quadam ratiocinatione in libri fine colligitur, ea quæ vere sunt, immortalia esse. In secundo autem, de immortalitate animæ diu res agitur, et non peragitur.

II. In his sane libris non approbo quod in oratione dixi, *Deus qui nisi mundos verum scire noluisti*. Responderi enim potest, multos etiam non mundos multa scire vera: neque enim definitum est hic quid sit verum, quod niti mundi scire non possint; et quid sit scire. Et illud quod ibi positum est, *Deus cujus regnum est totus mundus, quem sensus ignorat*; si Deus intelligendus est, addenda fuerant verba, ut diceretur, quem mortalis corporis sensus ignorat. Si autem mundus dictus est, quem sensus ignorat, ille recte intelligitur, qui futurus est coelo novo et terra nova: sed etiam hic addenda erant illa, ut diceretur, mortalis corporis sensus. Sed illo more adhuc loquebar, quo sensus proprie corporis appellatur; nec assidue repetendum est, quod et

superius inde jam dixi; sed hoc recolendum, ubicumque ista locutio in meis litteris invenitur.

III. Et ubi dixi de Patre et Filio, *Qui gignit et quem gignit, unum est*, dicendum fuit, unum sunt; sicut aperte ipsa veritas loquitur, dicens: «Ego et Pater unum» sumus¹.» Nec illud mihi placet, quod in ista vita Deo intellecto jam beatam esse animam dixi, nisi forte spe. Item quod dixi, *Ad sapientiæ conjunctionem non una via perveniri*, non bene sonat: quasi alia via sit præter Christum, qui dixit, «Ego sum via¹.» Vitanda ergo erat hæc offensio aurium religiosarum; quamvis alia sit illa universalis via, aliæ autem viæ, de quibus in Psalmo canimus: «Vias tuas, Domine, notas fac mihi, et semitas tuas doce me².» Et in eo quod ibi dictum est, *penitus esse ista sensibilia fugienda*, cavendum fuit ne putaremur illam Porphyrii falsi philosophi tenere sententiam, qua dixit: Omne corpus esse fugiendum. Non autem dixi ego omnia sensibilia, sed *ista*, hoc est, corruptibilia; sed hoc potius dicendum fuit, Non autem talia sensibilia futura sunt in futuri sæculi cœlo novo et terra nova.

IV. Item quodam loco dixi, quod disciplinis liberalibus eruditi, sine dubio in se illas oblivione obrutas eruunt discendo, et quodam modo refodiunt. Sed hoc quoque improbo: credibilius est enim, propterea verâ respondere de quibusdam disciplinis, etiam imperitos earum, quando bene interrogantur, quia præsens est eis, quantum id capere possunt, lumen rationis æternæ, ubi hæc immutabilia vera conspiciunt; non quia ea noverant aliquando, et obliti sunt, quod Platoni, vel talibus visum est. Contra quorum opinionem quanta pro

¹ Joan. x, 30. — ² Id. xiv, 6. — ³ Psal. xxiv, 4.

suscepto opere dabatur occasio, in lib. xii de Trinitate disserui. Hoc Opus sic incipit: *Volventi mihi multa ac varia mecum.*

CAPUT V.

De Immortalitate Animæ liber unus.

I. Post libros Soliloquiorum jam de agro Mediolanum reversus, scripsi librum, *De Immortalitate animæ*, quod mihi quasi commonitorium esse volueram propter Soliloquia terminanda, quæ imperfecta remanserant: sed nescio quomodo me invito exiit in manus hominum, et inter mea opuscula nominatur. Qui primo ratiocinationum contortione atque brevitate sic obscurus est, ut fatiget, cum legitur, etiam intentionem meam, vixque intelligatur a me ipso.

II. Deinde cogitans nihil aliud quam animos hominum, in quadam argumentatione ejusdem libri dixi: *Nec esse in eo quod nihil discit, disciplina potest.* Itemque alio loco dixi: *Nec ullam rem scientia complectitur, nisi quæ ad aliquam pertinet disciplinam:* nec venit in mentem, Deum non discere disciplinas, et habere omnium rerum scientiam, in qua etiam præscientia est futurorum. Tale est illud quod ibi dictum est, *Non esse vitam cum ratione ulli, nisi animæ.* Neque enim Deo sine ratione vita est; cum apud eum et summa vita, et summa sit ratio. Et illud quod aliquanto superius dixi, *id quod intelligitur, ejusmodi esse semper:* cum intelligatur et animus, qui utique non ejusmodi est semper. Quod vero dixi, *animum propterea non posse*

ab æterna ratione separari, quia non ei localiter jungitur, profecto non dixissem, si jam tunc essem litteris sacris ita eruditus, ut recolerem quod scriptum est: «Peccata vestra separant inter vos et Deum¹.» Unde intelligi datur, etiam earum rerum posse dici separationem, quæ non locis, sed incorporaliter junctæ fuerant.

III. Quid sit etiam quod dixi, *Anima si caret corpore, in hoc mundo non est*, non potui recordari. Numquid enim animæ mortuorum aut non carent corpore, aut in hoc mundo non sunt? Quasi vero inferi non sint in hoc mundo. Sed quia carere corpore, in bono posui, fortasse nomine corporis pestes corporeas appellavi. Quod si ita est, nimis insolenter verbo usus sum. Illud quoque temere dictum est: *A summa essentia speciem corpori per animam tribui, qua est, in quantumcumque est. Per animam ergo corpus subsistit, et eo ipso est, quo animatur, sive universaliter, ut mundus, sive particulariter, ut unumquodque animal intra mundum.* Hoc totum prorsus temere dictum est. Hic liber sic incipit: *Si alicubi est disciplina.*

¹ Isai. lxx, 2.

CAPUT VI.

Disciplinarum libri.

PER idem tempus quo Mediolani fui, baptismum percepturus, etiam *Disciplinarum libros* conatus sum scribere, interrogans eos, qui mecum erant, atque ab hujusmodi studiis non abhorrebant: per corporalia cupiens ad incorporalia quibusdam quasi passibus certis vel pervenire vel ducere. Sed earum solum *de Grammatica* librum absolvi potui, quem postea de armario nostro perdi: et *de Musica* sex volumina: quantum attinet ad eam partem, quæ Rhythmus vocatur. Sed eosdem sex libros jam baptizatus, jamque ex Italia regressus in Africam scripsi, inchoaveram quippe tantummodo istam apud Mediolanum disciplinam. De aliis vero quinque disciplinis illic similiter inchoatis: *de Dialectica, de Rhetorica, de Geometrica, de Arithmetica, de Philosophia*, sola principia remanserunt, quæ tamen etiam ipsa perdidimus: sed haberi ab aliquibus existimo.